

هنجارگریزی نحوی ۲

جابه جایی سازه‌ها در شاهنامه

دکتر فرامرز شهسواری

مدرس دانشگاه فرهنگیان

چاپین

نشر گلچین ادب

سرشناسه: شهسواری، فرامرز، ۱۳۴۸-
عنوان و نام پدید آورنده: هنجارگریزی نحوی ۲ (جابه‌جایی سازه‌ها
در شاهنامه) فرامرز شهسواری
مشخصات نشر: کرمانشاه: گلچین ادب، ۱۳۹۳
۲۰۵ ص.

ISBN: ۹۷۸-۶۰۰-۷۸۹۰-۲۸-۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه: ص ۲۰۱-۲۰۴
عنوان دیگر: جابه‌جایی سازه‌ها در شاهنامه
موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹-۴۱۶ ق- - زبان - - دستور
موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹-۴۱۶ ق. شاهنامه- - نقد و تفسیر
۸۱/۶۲
۳۰۸۱۲۵۰
PIR ۴۴۹۸ / ۹۳ / ۱۳۹۳
کتاب‌شناسی ملی

نشر گلچین ادب

adabgol@gmail.com

golchin.darab@yahoo.com

☎: 09189280225/08338220201

هنجارگریزی نحوی ۲ (جابه جایی سازه‌ها در شاهنامه)

فرامرز شهنساری

صفحه آرای و طرح جلد:	داراب گلچین
نشر:	گلچین ادب
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:	پیشگام
شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ:	اول ۹۵
قیمت:	۱۰۰۰۰ تومان

978 - 600 - 7890 - 28 - 8

فهرست

مقدمه

۷

فصل اول: گروه اسمی

۱۳		۱- گروه اسمی
۱۴		۱- ۱- وابسته‌های پیشین
۱۸		۲- ۱- وابسته‌های پسین
۲۱		۳- ۱- انتقال اسم، گروه اسمی به جایگاه پس از فعل
۲۲		۱- ۳- ۱- انتقال نهاد به جایگاه پس از فعل
۲۵		۲- ۳- ۱- انتقال مفعول به جایگاه پس از فعل
۲۹		۳- ۳- ۱- انتقال مسند به جایگاه پس از فعل
۳۰		۴- ۳- ۱- انتقال تمیز به جایگاه پس از فعل
۳۲		۵- ۳- ۱- انتقال بدل به جایگاه پس از فعل
۳۴		۴- ۱- انتقال اسم گروه اسمی، به آغاز جمله
۳۴		۱- ۴- ۱- انتقال مسند به آغاز جمله

- ۳۶ ۲- ۴- ۱- انتقال تمیز به آغاز جمله
- ۳۶ ۳- ۴- ۱- انتقال مفعول به آغاز جمله
- ۳۸ ۴- ۴- ۱- انتقال گروه حرف اضافه‌دار به آغاز جمله
- ۳۸ ۵- ۱- ساختار ترکیب‌های اضافی در شاهنامه
- ۳۹ ۱- ۵- ۱- قلب
- ۴۱ ۲- ۵- ۱- کاربرد حرف "را" بین دو جزء ترکیب اضافی مقلوب ..
- ۴۴ ۳- ۵- ۱- کاربرد سازه‌های مختلف بین اجزای ترکیب
- ۵۱ ۶- ۱- جابه‌جایی اجزای ترکیب‌های عطفی
- ۵۲ ۱- ۶- ۱- نقش ترکیب‌های عطفی منفصل
- ۵۲ ۱- ۶- ۱- ۱- نهاد
- ۵۴ ۲- ۶- ۱- ۱- مفعول
- ۵۶ ۳- ۶- ۱- ۱- وابسته‌ی پسین حرف اضافه
- ۵۶ ۴- ۶- ۱- ۱- مسند
- ۵۷ ۷- ۱- جابه‌جایی اجزای مصدرهای مرکب
- ۵۸ ۱- ۷- ۱- قلب
- ۵۸ ۱- ۷- ۱- ۱- کاربرد به همراه فعل وجهی
- ۵۹ ۲- ۷- ۱- ۱- تشکیل گروه اسمی
- ۶۱ ۳- ۷- ۱- ۱- کاربرد مصدر مرکب در نقش وابسته‌ی پسین حرف اضافه
- ۶۳ ۲- ۷- ۱- ۱- کاربرد سازه‌ها بین اجزای مصدر مرکب
- ۶۳ ۱- ۷- ۲- ۱- گروه حرف اضافه‌دار
- ۶۵ ۲- ۷- ۲- ۱- مفعول
- ۶۶ ۳- ۷- ۲- ۱- فعل تابع‌پذیر و نهاد
- ۶۷ ۸- ۱- ضمیرهای متصل
- ۶۸ ۱- ۸- ۱- ضمیر متصل بعد از فعل
- ۷۱ ۲- ۸- ۱- ضمیر متصل همراه با ضمیر پرسشی "کجا"
- ۷۳ ۳- ۸- ۱- ضمیر متصل همراه با واژه‌ی هم

- ۷۴ ۴ - ۸ - ۱ - ضمیر متصل همراه با "اگر" یا "اگر چند"
- ۷۵ ۵ - ۸ - ۱ - ضمیر متصل همراه با "که" (موصول)
- ۷۷ ۶ - ۸ - ۱ - ضمیر متصل بعد از اسم
- ۷۹ ۷ - ۸ - ۱ - ضمیر متصل بعد از حرف اضافه
- ۸۰ ۸ - ۸ - ۱ - کاربرد ضمیر قبل از مرجع
- ۸۵ ۹ - ۱ - جابه‌جایی حرف تعریف "یک" (یکی) به مرزهای میان‌گروهی
- ۸۷ ۱ - ۹ - ۱ - کاربرد سازه‌ها بین "یکی" و اسم
- فصل دوم: صفت**

- ۹۵ ۲ - صفت
- ۹۵ ۱ - ۲ - کاربرد صفت قبل از موصوف
- ۹۸ ۲ - ۲ - جابه‌جایی صفت در گروه اسمی
- ۱۰۲ ۳ - ۲ - کاربرد گروه حرف اضافه‌دار بین صفت و اسم
- ۱۰۲ ۴ - ۲ - کاربرد دو صفت پس و پیش گروه اسمی
- ۱۰۴ ۵ - ۲ - جدایی بین هسته و موصوف و صفت در گروه اسمی
- ۱۰۵ ۶ - ۲ - خروج صفت از جمله
- ۱۰۹ ۷ - ۲ - گریزهای نحوی صفت مبهم "چند"
- ۱۱۰ ۱ - ۷ - ۲ - کاربرد صفت مبهم "چند" بعد از اسم
- ۱۱۲ ۲ - ۷ - ۲ - کاربرد سازه‌ها بین صفت مبهم "چند" و هسته‌ی گروه اسمی
- ۱۱۲ ۱ - ۷ - ۲ - کاربرد فعل
- ۱۱۳ ۲ - ۷ - ۲ - کاربرد گروه حرف اضافه‌دار و قید
- ۱۱۵ ۳ - ۷ - ۲ - کاربرد صفت به عنوان توصیف‌کننده
- ۱۱۵ ۳ - ۷ - ۲ - جدایی بین صفت مبهم "چند" و هسته
- ۱۱۶ ۸ - ۲ - عدد و معدود در شاهنامه
- ۱۱۶ ۱ - ۸ - ۲ - قلب عدد و معدود
- ۱۱۸ ۲ - ۸ - ۲ - کاربرد سازه‌ها بین عدد و معدود

- ۱۱۸ ۱- ۲- ۸- ۲- کاربرد صفت
- ۱۱۹ ۲- ۲- ۸- ۲- کاربرد نهاد
- ۱۱۹ ۳- ۲- ۸- ۲- کاربرد قید
- ۱۲۰ ۴- ۲- ۸- ۲- کاربرد فعل
- ۱۲۲ ۵- ۲- ۸- ۲- کاربرد دو سازه، فعل + ...
- ۱۲۳ ۶- ۲- ۸- ۲- کاربرد گروه حرف اضافه‌دار
- ۱۲۴ ۳- ۸- ۲- یکان قبل از دهگان
- ۱۲۴ ۱- ۳- ۸- ۲- هزارگان قبل از ده هزارگان
- ۱۲۵ ۲- ۳- ۸- ۲- یکان پس از دهگان
- ۱۲۶ ۳- ۳- ۸- ۲- عدد قبل از معدود

فصل سوم: قید

- ۱۲۹ ۳- قید
- ۱۳۰ ۱- ۳- گریزهای نحوی قید
- ۱۳۱ ۱- ۱- ۳- خروج قید به جایگاه پس از فعل
- ۱۳۷ ۲- ۱- ۳- جابه‌جایی قید

فصل چهارم: گروه حرف اضافه‌دار

- ۱۴۱ ۴- گروه حرف اضافه‌دار
- ۱۴۳ ۱- ۴- فرق گروه حرف اضافه‌دار با گروه اسمی
- ۱۴۵ ۲- ۴- خروج گروه حرف اضافه‌دار به جایگاه پس از فعل و نقش‌های آن
- ۱۴۶ ۱- ۲- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش قید
- ۱۴۸ ۲- ۲- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش مسند
- ۱۴۹ ۳- ۲- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش متمم
- ۱۵۱ ۴- ۲- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش وابسته‌ی پسین اسم
- ۱۵۲ ۳- ۴- انتقال گروه حرف اضافه‌دار به آغاز جمله
- ۱۵۳ ۱- ۳- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش یک‌سازه‌ی مستقل ...
- ۱۵۴ ۲- ۳- ۴- گروه حرف اضافه‌دار در نقش وابسته‌ی پیشین گروه اسمی

۳ - ۳ - ۴ - گروه حرف اضافه‌دار در نقش وابسته‌ی پیشین صفت ۱۵۵

۴ - ۲ - ۴ - گروه حرف اضافه‌دار در نقش وابسته‌ی پیشین گروه حرف اضافه‌دار ۱۵۶

فصل پنجم: انتقال سازه‌ها به جایگاه پیش از حرف پیوند

۵ - انتقال سازه‌ها به جایگاه پیش از حرف پیوند ۱۶۱

۱ - ۵ - نهاد ۱۶۲

۲ - ۵ - مفعول ۱۶۴

۳ - ۵ - گروه حرف اضافه‌دار ۱۶۵

۴ - ۵ - کاربرد دو سازه‌ی مستقل پیش از پیوند ۱۶۸

۵ - ۵ - جابه‌جایی اجزای حرف پیوند ۱۶۸

فصل ششم: جابه‌جایی اجزای یک واژه یا ترکیب

۶ - جابه‌جایی اجزای یک واژه یا ترکیب ۱۷۳

۱ - ۶ - قلب در سطح واژه ۱۷۳

۲ - ۶ - کاربرد "این هم" به جای "همین" ۱۷۳

۱ - ۲ - ۶ - کاربرد "آن هم" به جای "همان" ۱۷۴

۲ - ۲ - ۶ - کاربرد "چنین هم" به جای "همچنین" ۱۷۴

۳ - ۲ - ۶ - کاربرد "چنان هم" به جای "همچنان" ۱۷۵

۳ - ۶ - جابه‌جایی حرف اضافه در واژه‌ی یکدیگر ۱۷۶

۱ - ۳ - ۶ - جابه‌جایی حرف اضافه‌ی "با" در واژه‌ی یکدیگر ۱۷۶

۲ - ۳ - ۶ - جابه‌جایی حرف اضافه‌ی "به" در واژه‌ی یکدیگر ۱۷۶

۳ - ۳ - ۶ - جابه‌جایی حرف اضافه‌ی اندر در واژه‌ی یکدیگر ۱۷۷

فصل هفتم: جابه‌جایی اجزای جمله‌های مرکب و ندایی

۷ - جابه‌جایی اجزای جمله‌های مرکب و جمله‌های ندایی ۱۸۱

۱ - ۷ - جابه‌جایی جمله‌های پایه و پیرو با حروف ربط غیر "اگر" .. ۱۸۳

۲ - ۷ - جابه‌جایی منادا ۱۸۳

فصل هشتم: جابه‌جایی اجزای جمله‌ها و عبارت‌های کنایی

۱۸۹ - ۸ - جابه‌جایی اجزای جمله‌ها و عبارت‌های کنایی

فصل نهم: خروج جمله‌واره‌ها از زنجیره‌ی عادی زبان

۱۹۵ - ۹ - خروج جمله‌واره‌ها از زنجیره‌ی عادی زبان

۱۹۷ - ۱ - ۹ - جمله‌واره در نقش وابسته‌ی پسین نهاد

۱۹۹ - ۲ - ۹ - جمله‌واره در نقش وابسته‌ی پسین مفعول

۱۹۹ - ۳ - ۹ - جمله‌واره در نقش وابسته‌ی پسین گروه حرف اضافه‌دار..

۱۹۹ - ۴ - ۹ - جمله‌واره در نقش وابسته‌ی پسین قید

۲۰۲ - فهرست منابع

مقدمه

کتاب هنجارگریزی نحوی (۲) به بررسی سازه‌های حرکتی غیر از فعل در شاهنامه پرداخته است. جابه‌جایی و گریزهای نحوی مربوط به فعل، در کتاب هنجارگریزی نحوی (۱) به طور کامل توضیح داده شده است؛ اما دیگر گروه‌ها و سازه‌های حرکتی متناسب با هنجار ادب در این کتاب به پیشگاه علاقه‌مندان تقدیم می‌گردد.

کتاب حاضر در نه فصل به علاقه‌مندان به مباحث زبان‌شناسی و ادبیات تقدیم می‌گردد و گریزهای نحوی مربوط به آن مقوله در همان فصل بیان شده است. ممکن است هنگام مطالعه‌ی کتاب این سوال در ذهن خوانندگان ایجاد شود که معیار برای گریزهای نحوی چیست؟ تا بتوانیم موارد گریز از هنجار را نسبت به آن بسنجیم. در بررسی‌های به عمل آمده مبنای این‌گونه گریزهای نحوی را زبان معیار امروز در نظر گرفته‌ایم و هرگونه جابه‌جایی نحوی را نسبت به آن سنجیده‌ایم و مبنای آفرینش ادبی را نیز جریان بر خط زبان در نظر گرفته‌ایم یعنی

تقدم و تاخر واژگان در گیرایی و آفرینش ادبی نه تنها تاثیرگذار هستند بلکه بخش بسیار مهمی از آفرینش‌های ادبی چه در شعر کلاسیک ادبیات فارسی چه در انواع شعر نو به این موضوع مربوط است و یکی از شگردهای هنرنمایی شاعران در آفرینش‌های ادبی است. لذا با امعان نظر به این موضوع به دیگر انواع هنجارگریزی نحوی پرداخته نمی‌شود و همان‌طور که گفته شد، فقط با سازه‌های حرکتی سر و کار داریم.

در زبان ادب همواره این امکان برای شاعر وجود دارد که دست به آفرینش صورت‌هایی بزند که گیرایی و تاثیر سخن را از حد عادی به فوق عادی و هنری ارتقا بخشد. لذا همان‌طور که در کتاب هنجارگریزی نحوی (۱) بیان شده است، هنجارگریزی نحوی تا جایی که به امر پیام رسانی و مفهوم کلام و اخلال در محور هم‌نشینی زبان لطمه وارد نکند، امکان وقوع دارد. این امر بیشتر به هنر شعری و ذوق شاعر بستگی دارد که از میان صورت‌های ممکن ادبی دست به آفرینش بزند و صورتی را خلق کند که تازگی و جذابیت داشته باشد.

عناصر زبانی مانند گروه‌های اسمی، فعلی، قیدی، صفت و ... همواره دارای یک سیستم قابل انعطاف هستند که با هم‌نشینی آن‌ها کنار یکدیگر یک صورت هنری را خلق کنند. در میان مقوله‌های زبان، گروه اسمی بیشتر از هر گروه دیگری در بافت کلام تکرار می‌شود و در موقعیت‌های نحوی مختلفی قرار می‌گیرد که در آفرینش ادبی بیشترین تاثیر را دارد.

خصوصیت خلاقیت زبان انسان سبب شده است که زبان انسانی به چنان سطحی ارتقا یابد که قابل مقایسه با هیچ‌یک از زبان‌های غیر

بشری نیست. بنابراین آفرینش ادبی که یکی از نقش‌های زبان است به کمک آن امکان پذیر است. این نکته را نباید از نظر دور داشت که تمام تحولات آوایی نحوی و دستوری زبان قاعده‌مندند و تمام گریزهای نحوی‌ای که به آفرینش ادبی منجر می‌شود همگی نیز از نظم خاص خود پیروی می‌کنند.

خلا ناشی از چنین مباحثی در بررسی آثار ادبی از مدت‌ها پیش احساس می‌شد گرچه در بعضی مقالات یا لابه‌لای کتاب‌ها اشاره‌هایی به هنجار‌گزینی شده است؛ اما هیچ‌کدام از این مباحث به صورت تخصصی به موضوع نپرداخته‌اند و صرفاً با اشاره‌هایی گذرا به ذکر مثالی بسنده کرده‌اند. در مقوله‌های زبان فارسی مباحثی گنجانده شده که می‌تواند در حوزه‌ی هنجار‌گزینی قرار گیرند. به عنوان مثال در زبان عادی و فارسی نوشتاری معیار امروز، بحثی به نام تشدید مطلقاً وجود ندارد بلکه این ویژگی مختص زبان عربی است و اگر آن را در زبان عربی رعایت نکنیم غلط محسوب خواهد شد، این اشتباهی بود که از آغاز تا به امروز نظام آموزشی ما دچار آن شده است. اگر در هنجار ادب شاعر این ویژگی را در سخن خود به کار برد، یعنی کلمه‌ای که مشدد نیست، اما بنا به ضرورت شعری مشدد تلفظ کند، هنجار‌گزینی غیر حرکتی محسوب می‌شود. چنان که فردوسی فرموده است:

سیه گشت، رخشنده روز سپید!

گسستند پیوند از جمشید

واژه‌ی "جمشید" در سخن عادی بدون تشدید تلفظ می‌شود اما از آنجا که شعر گریز از هنجار عادی زبان است، این ویژگی امکان وقوع دارد و کلام هنری محسوب می‌شود زیرا شاعر اقدام به نوعی گریز آوایی کرده است. اما همان‌طور که گفته شد بر عکس آن درست نیست، یعنی اگر شاعر مینا را کاربرد تشدید در زبان عادی بداند، که البته این ویژگی وجود ندارد، ولی آن واژه را بدون تشدید به کار برد، خلاقیت هنری محسوب نمی‌شود بلکه واژه دارای همان بار معنایی و تلفظ عادی خود است که البته مورد اول صحیح است.

بر همین اساس است که کتاب حاضر به بحث‌های تخصصی مربوط به عنوان آن یعنی هنجارگریزی نحوی پرداخته است و قضاوت کلی در این مورد را به خوانندگان محترم واگذار می‌کنیم، هر چند در پرداختن به مباحث هر دو کتاب خواننده‌ی اهل فن و آشنا به مباحث مشترک زبان‌شناسی و ادبیات مد نظر بوده است. بنابراین صرف تکیه بر دستورهای سنتی نمی‌تواند مبنای ارزیابی قرار گیرد زیرا این‌گونه دستورها با توجه به تحولات دنیای علم، عملاً کارایی خود را از دست داده‌اند. کاری که در کشور ما در رشته‌ی زبان و ادب فارسی هنوز به آن پرداخته نشده یا خیلی دیر مباحثی در این زمینه مطرح شده است.

والسلام

فرامرز شهسواری، کرمانشاه، ایران

fshahsavari@yahoo.com